

KS. STANISŁAW JANECZEK

Historia kultury filozoficznej wolna od stereotypów

Na marginesie lektur z dziejów filozofii jezuickiej w Polsce

Przed niemal dwudziestu laty, recenzując tom *Filozofia w szkołach jezuickich w Polsce w XVI wieku*, mogłem napisać na łamach „Roczników Filozoficznych”¹:

Otrzymaliśmy cenny dar do badania polskiej kultury filozoficznej w XVI wieku. Dotychczasowa podręcznikowa synteza tego okresu dokonana przez L. Szczuckiego w ramach *Zarysu dziejów filozofii w Polsce*², podobnie jak i zredagowany przez tego autora – mający podobnie całościowy i w miarę reprezentatywny charakter – tom *Filozofia i myśl społeczna XVI wieku*³, tylko w niewielkim stopniu podejmuje bowiem wątek filozofii szkolnej, koncentrując się na myśli politycznej i społecznej tak wywodzącej się z kręgów katolickich, jak i innowierczych⁴.

Zwieńczyłem tę długą recenzję życzeniem:

Autorowi, jak i historykom filozofii z jego środowiska, należy życzyć następnych tego typu osiągnięć, które choć ze względu na hermetyczność tematyki docenią przede wszystkim fachowcy, to jednak w dalszej perspektywie przybliżą znajomość, wciąż przecież niezadawalającą, polskiej kultury filozoficznej, a co za tym idzie – przyczynią się także

¹ S. Janeczek, (rec.) Roman Darowski, *Filozofia w szkołach jezuickich w Polsce w XVI wieku*, Kraków: Fakultet Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego 1994, ss. 447, „Roczniki Filozoficzne” 43(1995), z. 1, s. 256-262.

² J. Domański, Z. Ogonowski, L. Szczucki. *Zarys dziejów filozofii w Polsce. Wieki XII-XVII*. Warszawa 1989 s. 220-328.

³ *Filozofia i myśl społeczna XVI wieku*, wybrał, opracował, wstępem [Aspekty myśli polskiej XVI wieku s. 9-29] i przypisami opatrzył L. Szczucki, Warszawa 1978.

⁴ Krytyczną ocenę doboru tekstów antologii mającej obrazować polską kulturę filozoficzną XVI wieku daje J. Czerkawski, *Uwagi o źródłach do dziejów kultury filozoficznej w Polsce*, „Znak” 32(1980), nr 1(307), s. 88-101.

do pogłębienia wiedzy o polskiej kulturze narodowej, do określania jej specyfiki.

W roku 2001 mogłem skonstatować:

Od kilkunastu lat obserwuje się wzmożoną działalność historyków jezuickich, dotyczącą funkcjonowania na polskich ziemiach tego zakonu, zwłaszcza w zakresie szkolnictwa. Obecnie ukazało się opracowanie ks. Romana Darowskiego dotyczące historiografii dwudziestowiecznych jezuitów polskich (*Filozofia jezuitów w Polsce w XX wieku. Próba syntezy. Słownik autorów*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2001, ss. 367)⁵.

W międzyczasie mogłem zaprezentować dwa kolejne tomy poświęcone filozofii uprawianej w szkolnictwie jezuickim w wieku XVII i XVIII⁶. Przedstawiając obecnie ostatni tom z zaplanowanej serii poświęconej filozofii jezuickiej, dotyczący tym razem dokonań wieku XIX, mogę bez specjalnej oryginalności, za to z prawdziwą radością stwierdzić: „Finis coronat opus”.

Radość recenzenta, jak ufam uprawniona, wynika nie tylko z dopełnienia pewnego ciągu wydawniczego, ale nade wszystko z wagi podjętej w tym cyklu tematyki, jak też z właściwego mu podejścia metodologicznego, jak sędzę, efektywnego w wymiarze nie tylko historiografii filozofii, ale i ważnego w szerszym aspekcie kulturowym. W 25-lecie odrodzenia Rzeczypospolitej, zwanej już III Rzeczypospolitą – nie krzywdząc historyków uwikłanych w realia społeczno-kulturowe realnego socjalizmu, doceniając bowiem ogrom ich rzeczywistych zasług – można już chyba bez zaciętrzewienia przypomnieć o swoistym złym duchu, który ujawnił się w badaniach nad dokonaniem jezuitów, w odniesieniu do długich przecięż dziejów tego zakonu. Boję się jednak, że wciąż szwenda się on przynajmniej po współczesnej publicystyce, i to – niestety – publikowanej nie tylko na łamach tabloidów. To duch „antyjezuityzmu”, którego korzenie ukazał rzetelnie tak wybitny historyk kultury staropolskiej jak Janusz Tazbir wskazując, że jezuita byli w oświeconej Europie przedmiotem napaści, której zaciętość była proporcjonalna do ich

⁵ S. Janeczek, (rec.) *Kompendium jezuitów polskich XX wieku*, „Przegląd Uniwersytecki” 13(2001), nr 5(73), s. 20.

⁶ S. Janeczek, (rec.) Roman Darowski, *Studies in the Philosophy of the Jesuits in Poland in the 16th to 18th Centuries*, Ignatianum, School of Philosophy and Education, Kraków 1999, „Kwartalnik Filozoficzny”, 28(2000), s. 221-227; tenże, (rec.) Roman Darowski, *Studia z filozofii jezuitów w Polsce XVII i XVIII wieku*, Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, Kraków 1998, „Wiek Oświecenia” 16(2000), s. 161-175.

potencjału intelektualnego, bazy instytucjonalnej i szerokich wpływów, poczynając od życia kościelnego po polityczne⁷. Jak pisał Stanisław Salmonowicz, znawca szkolnictwa innowierczego, od wieku XVIII szkoła jezuicka stała się „ulubionym celem antyklerykalnej, oświeceniowej, bezlitosnej krytyki”, w której trudno było

uniknąć przejawów typowych dla epoki walki ideologicznej i politycznej. W ten sposób narodziła się czarna legenda jezuitów..., którą kontynuowano, mniej lub bardziej zgodnie z faktami w liberalnej, antyklerykalnej mieszczańskiej historiografii XIX w., a której tendencje przejęte zostały na przełomie XIX/XX w. przez historiografię lewicową⁸.

Negatywny, bo ahistoryczny obraz szkoły jezuickiej upowszechnił zwłaszcza Władysław Smoleński⁹, a następnie wybitny skądinąd historyk wychowania Stanisław Kot, który w pomnikowej *Historii wychowania* zatytułował rozdział poświęcony tradycyjnej szkole jezuickiej: „Sto lat upadku szkół i oświaty w Polsce”¹⁰. Wg opinii znawcy kultury retorycznej Mirosława Korolki

wyrok ten upowszechniła w XIX w. antyklerykalna historiografia, do której nawiąże w XX w. historiografia lewicowa i marksistowska. W ten sposób retoryka w polskich kolegiach jezuickich znalazła się na czarnej liście grzechów kultury sarmackiej, do której dopisywano częściowo tylko oparte na faktach katalogi win¹¹.

⁷ J. Tazbir, *Literatura antyjezuicka w Polsce*, w: *Jezuici a kultura polska* s. 311-333; tenże, wstęp do *Literatury antyjezuickiej w Polsce 1578-1625. Antologia*, oprac., wstęp i przypisy J. Tazbir, Warszawa 1963. Nic dziwnego, że współcześnie widzi się w kasacie jezuitów wymuszonej na Stolicy Apostolskiej przejaw „oświeconej nietolerancji”. P. Chaunu, *Cywilizacja wieku oświecenia*, przekł. E. Bąkowska, Warszawa 1993, s. 162-164; S. Janeczek, *O stereotypie szkoły jezuickiej. Uwagi komparatystyczne*, w: *In Christo Redemptore. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Jerzego Misiurka*, Lublin 2001, s. 363-384; tenże, *Szkoła jezuicka a szkoła renesansowa. Regres czy twórcza kontynuacja?*, „Rocznik Wydziału Pedagogicznego Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej Ignatianum w Krakowie” 2005, s. 191-208.

⁸ S. Salmonowicz, *Szkoły jezuickie a gimnazja akademickie w Prusach Królewskich XVII-XVIII wieku. Próba porównania*, „Rocznik Gdański” 47(1987), z. 1, s. 152-153.

⁹ W. Smoleński, *Przezwrot umysłowy w Polsce XVIII wieku. Studia historyczne*, oprac. i wstęp A. Wierzbicki, Kraków 1891, Warszawa 1979⁴, s. 299; por. tamże s. 265-297.

¹⁰ S. Kot, *Historia wychowania*, Lwów 1934², s. 361-366.

¹¹ M. Korolko, *Retoryka w polskich kolegiach jezuickich*, w: *Jezuici a kultura polska*, red. L. Grzebień, S. Obirek, Kraków 1993, s. 121-122.

Nie inaczej jest z oceną filozofii jezuickiej, funkcjonującą w odniesieniu do nurtu określanego jako „nowożytny arystotelizm chrześcijański” lub „druga scholastyka”¹², a następnie neoscholastyka. Żeby odwołać się do starszych historyków filozofii polskiej, np. dla Henryka Struvego cała polska twórczość scholastyczna XVII miała być świadectwem całkowitej dekadencji myśli i narzędziem jezuickich intryg¹³. Nie inaczej sądził Wiktor Wąsik; choć wzywał do gruntownych badań i przestrzegał przed ich aprioryzmem, to traktował jednak ten typ myślenia jako „zjęłczałe piśmiennictwo filozoficzne stanowiące prąd uporczywie trwały”¹⁴. Dzięki zwłaszcza pionierskim na gruncie polskim pracom Jana Czerkawskiego¹⁵ czy Czesława Głombika¹⁶ można sformułować wyważony sąd o tym nurcie myślenia, do czego już w roku 1926 wzywał Władysław Tatarkiewicz, uznając go za typowy dla dziejów polskiej filozofii nowożytnej¹⁷. Niestety jeszcze dzisiaj sytuacja jest daleka od zadowalającej. Wystarczy sięgnąć do najnowszej, skądinąd przecieź cennej syntezy dziejów filozofii polskiej *Historia filozofii polskiej*, sformułowanej przez Jana Skoczyńskiego i Jana Woleńskiego¹⁸. W zakresie wieku XVI tzw. filozofia szkolna, czyli

¹² Zob. S. Janeczek, *Między nowożytnym arystotelizmem chrześcijańskim a drugą scholastyką; Rozważania o naturze i uwarunkowaniach kategoryzacji w historii filozofii*, „Acta Mediaevalia” 18(2005), s. 193-212; w formie przetworzonej i aspektywnie uzupełnionej jako: „Druga scholastyka” czy „nowożytny arystotelizm chrześcijański?”, w: *Filozofia o religii. Prace dedykowane Siostrze Profesor Zofii Józefie Zdybickiej*, red. W. Dłubacz, Lublin 2009, s. 183-191.

¹³ H. Struve, *Historia logiki jako teorii poznania w Polsce*, Warszawa 1911², s. 173-191.

¹⁴ W. Wąsik, *Historia filozofii polskiej*, t. 1, Warszawa 1958, s. 66; por. tamże, s. 66-82.

¹⁵ J. Czerkawski, *Filozofia tomistyczna w Polsce w XVII wieku*, w: *Studia z dziejów myśli świętego Tomasza z Akwinu*, red. S. Swieżawski, J. Czerkawski, Lublin 1978, s. 204-314; por. tenże, *Humanizm i scholastyka. Studia z dziejów kultury filozoficznej w Polsce w XVI i XVII wieku*, Lublin 1992, s. 153-233. Por. S. Janeczek, *Geneza nowożytnego arystotelizmu chrześcijańskiego*, w: *Oblicza filozofii XVII wieku*, red. S. Janeczek, Lublin 2008, s. 477-512.

¹⁶ Cz. Głombik, *Metafizyka kultury. Grabmann-Maritain-neoscholastyka polska*, Warszawa 1982; tenże, *Początki neoscholastyki polskiej*, Katowice 1991.

¹⁷ „W dziejach polskiej umysłowości XVII i XVIII w. filozofia typu scholastycznego gra stosunkowo wielką rolę; nie dlatego, żeby jej tu było więcej, niż gdzie indziej w Europie, lecz dlatego, że obok nie było prawie innej; Polska wówczas miała konserwatorów filozofii, nie miała jej reformatorów [...] W czasach, gdy skutecznie rewiduje się sąd o wczesnej scholastyce, może warto sprawdzić też sąd o późnej”. W. Tatarkiewicz, *Materiały do dziejów nauczania filozofii na Litwie*, „Archiwum Komisji do Badania Historii Filozofii w Polsce”, t. 2, cz. 2, Kraków 1926, s. 10.

¹⁸ Zob. L. Gawor, (rec.) Słów kilka o książce Janów, Skoczyńskiego i Woleńskiego, *Historia filozofii polskiej*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010, s. 567, „Rocznik Historii Filozofii Polskiej” 2/3(209/2010), s. 381-394; M. Tkaczyk, (rec.) Jan Skoczyński, Jan Woleński,

dominująca w szkolnictwie przynajmniej do połowy XVIII wieku, jest tylko wspomniana jako negatywny punkt odniesienia prezentacji renesansowego arystotelizmu¹⁹. Nie inaczej jest z filozofią szkolną w wieku XVII, całkowicie pominiętą w rozdziale poświęconym dziejom tego wieku, zatytułowanym „Reformacja i kontrreformacja”. Wspomniano ją jedynie w rozdziale „Od końca wieku XVII do połowy XVIII wieku, gdzie jest omówiona w paragrafie „Filozofia szkolna pierwszej połowy XVIII wieku”, w perspektywie konfliktu między scholastykami broniącymi tradycji, a filozofami otwierającymi się na osiągnięcia filozofii i nauki nowożytnej²⁰. Na przedstawienie neoscholastyki w wieku XIX w tym potężnym tomie, obejmującym przecież 566 stron, poświęcono w paragrafie „Początki neoscholastyki” tylko na 2 strony, na których omówiono także dzieje tego nurtu w wieku XX²¹, wzmiankowane w ostatnim (krótkim) rozdziale poświęconym dziejom filozofii polskiej po roku 1945.

Trudno przypuszczać, żeby współczesne ograniczenia w zakresie prezentacji tradycji scholastycznej płynęły z niechęci, choć nie można wykluczać także ich uwarunkowań światopoglądowych. Raczej wynikają one z nieznamomości tej tradycji, nawet u historyków, dla których dzieje filozofii rozpoczęły się na nowo (po „wiekach ciemnych”) dopiero od Kartezjusza. Dotyczy to nie tylko historiografii polskiej. Ignorancja jest niekiedy tak wielka, że określenie szkocki kojarzy się tylko z oświeceniową filozofią zdrowego rozsądku, ale już nie z tradycją wywodzącą się od Jana Dunsza Szkota, stąd spotkałem już, że termin szkotyizm tłumaczono jako filozofia szkocka.

Dobrze więc, że nade wszystko sami jezuita zrobili wiele, by ukazać bogactwo dokonań swego zakonu, począwszy od pomnikowej (blisko 900 stron dużego formatu) *Encyklopedii wiedzy o jezuitach na ziemiach*

Historia filozofii polskiej, Kraków: Wydawnictwo WAM 2010, ss. 567. Seria: Myśl Filozoficzna. ISBN 978-83-7505-442-2, „Roczniki Filozoficzne” 59(2011), z. 1, s. 90-96.

¹⁹ „Arystotelizm krakowski miał spore trudności z przebicciem się przez mocne środowisko scholastyczne, a z drugiej strony dawał mu szansę kontaktu z nowym podejściem do doświadczenia Stagiryty. Dzięki temu mistrzowie scholastyki, pozostając w zgodzie z religijną ortodoksją i nie rezygnując z żadnej terminologii, skłaniali się w stronę obiektywnej interpretacji jego pism i oparcia jej na oryginalnych tekstach greckich”. J. Skoczyński, J. Woleński, *Historia filozofii polskiej*, Kraków 2010, s. 66. W zobiektywizowany sposób o bogactwie myśli na Uniwersytecie Krakowskim w XVII pisał J. Czerkawski, *Arystotelizm na wydziale sztuk Uniwersytetu Krakowskiego w XVI i XVII wieku*, w: *Nauczanie filozofii w Polsce w XV-XVIII wieku*, red. L. Szczucki, Warszawa 1978, s. 45-85.

²⁰ J. Skoczyński, J. Woleński, *Historia filozofii polskiej*, s. 151-163.

²¹ Tamże, s. s. 342-344.

*Polski i Litwy*²² czy urozmaiconego tomu *Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami*²³, wspartego zestawieniem *Podstawowej bibliografii do dziejów Towarzystwa Jezusowego w Polsce*²⁴. Ukazano bogactwo dokonań ogólnokulturowych i naukowych: od historii²⁵ po nauki matematyczno-przyrodnicze²⁶, często w ujęciach o charakterze słownikowym²⁷. W końcu gruntownie przedstawiono samo szkolnictwo jezuickie, od opublikowania przekładu *Ratio atque institutio studiorum SJ* czyli *Ustawa szkolna Towarzystwa Jezusowego (1569)*, przepisów normujących ten system szkolny niemal aż do upadku zakonu w roku 1773²⁸, by wreszcie mógł dotrzeć do tego dokumentu programowego cały krąg studiujących historię oświaty i wychowania, bowiem szkolnictwo to dwa wieki wyznaczało standardy szkoły europejskiej, nie tylko zresztą katolickiej²⁹.

Nie mniej dokonali historycy jezuicy w zakresie historiografii filozofii. Dorobek mierzony punktem wyjścia określonym przez

²² Red. L. Grzebień, Kraków 1996.

²³ Red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Kraków 2004. Por. S. Obirek, *Działalność kulturalna jezuitów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1564-1668). Próba syntezy*, Kraków 1996; tenże, *Jezuici w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1564-1668. Działalność religijna, społeczno-kulturalna i polityczna*, Kraków 1996; *Spółczesność, kultura, wychowanie w poglądach polskich jezuitów okresu II Rzeczypospolitej*, red. S. Cieślak, B. Topij-Stempińska, Kraków 2012.

²⁴ Red. L. Grzebień, t. 1-2, Kraków 2009-2010.

²⁵ *Jezuicka ars historica*, red. M. Ingłot, S. Obirek, Kraków 2001. Por. K. Puchowski, *Edukacja historyczna w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej*, Gdańsk 1999.

²⁶ B. Lisiak, *Adam Adamandy Kochański (1631-1700). Studium z dziejów filozofii i nauki w Polsce XVII wieku*, Kraków 2005.

²⁷ B. Lisiak, *Jezuici polscy a nauki ścisłe od XVI do XIX wieku. Słownik bio-bibliograficzny*, Kraków 2000; L. Grzebień, J. Kochanowicz, *Słownik jezuitów muzyków i prefektów burs muzycznych*, Kraków 2002; J. Starnawski, *Pisarze jezuicy w Polsce*, Kraków 2007.

²⁸ Wstęp i oprac. K. Bartnicka, T. Bieńkowski, Warszawa 2000. Zob. L. Piechnik, *Powstanie i rozwój jezuickiej „Ratio studiorum” (1548-1599)*, Kraków 2003. Por. S. Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce. Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego*, Kraków 1933; 2003²; *Jezuici a kultura polska*, red. L. Grzebień, S. Obirek, Kraków 1993; *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego*, red. J. Paszenda, Kraków 1994; *Jezuicka ars educandi*, red. M. Wolańczyk, S. Obirek, Kraków 1995; B. Natoński, *Humanizm jezuicki i teologia pozytywno-kontrowersyjna od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2003; L. Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 1-3, Rzym 1983-1987.

²⁹ Zob. S. Salmonowicz, *Szkoły jezuickie a gimnazja akademickie w Prusach Królewskich XVII-XVIII wieku. Próba porównania*, „Rocznik Gdański” 47(1987), z. 1, s. 151-165; L. Mokrzejcki, *Uwagi o działalności gimnazjów akademickich i kolegiów jezuickich w Prusach Królewskich (XVI-XVIII w.)*, w: *Jezuici a kultura polska*, red. L. Grzebień, S. Obirek, Kraków 1993, s. 260-268. Por. S. Janeczek, *Edukacja oświeceniowa. Z dziejów kultury intelektualnej i filozoficznej*, Lublin 2008, s. 80-131.

R. Darowskiego w roku 1978 jest prawdziwie imponujący³⁰. Obok monografii opublikowanych przez tego historyka³¹ nie można nie docenić zwłaszcza osiągnięć Franciszka Bargieła³², a po części Bogdana Lisia-ka³³, Stanisława Obirka³⁴ i Stanisława Pyszki³⁵.

Publikacje te należą w aspekcie metodologicznym do historii kultury filozoficznej, a więc historiografii lekceważonej niejednokrotnie przez filozofów systematycznych, zwłaszcza ze środowiska filozofii analitycznej. Dokonania te, uznane przez analityków za nieefektywne w aktualnym dyskursie filozoficznym, są jednak cenione przez historyków kultury, zwłaszcza gdy są to prace o charakterze interdyscyplinarnym, ukazujące dokonania filozoficzne na szerszym tle kulturowym, a więc w kontekście historii nauki, historii literatury i sztuki, historii światopoglądu czy historii teologii. Muszą być jednak prowadzone na wysokim poziomie, a więc o charakterze genetycznym czy porównawczym, na tle europejskim. Winny stanowić efekt systematycznych badań, różnych od przyczynków, spotykanych w literaturze przedmiotu, podejmowanych dla potrzeb turystyki konferencyjnej. Inspirująca rola filozofii w kulturze, która tłumaczy konieczność tego typu badań interdyscyplinarnych, wynika z roli, jaką odgrywała filozofia w kulturze europejskiej,

³⁰ W wypowiedzi zatytułowanej *Z doświadczeń historyka filozofii jezuitów w dawnej Polsce*, przedstawionej na zebraniu w dniu 26 IX 1996 r. w Zakładzie Historii Nauk Społecznych Polskiej Akademii Nauk, R. Darowski z poczuciem satysfakcji skonstatował: „Praktycznie biorąc filozofia szkolna została opracowana. Mój artykuł *Stan obecny i perspektywy badań nad filozofią w szkołach jezuickich w Polsce (XVI-XVIII w.)*, „Archiwum Historii Filozofii Myśli Społecznej”, t. 24, 1978, s. 237-285, wydany 18 lat temu, jest dziś w zasadzie nieaktualny”. R. Darowski, *Studia z filozofii jezuitów w Polsce w XVII i XVIII wieku*, s. 350.

³¹ Zob. nadto inne druki zwarte tego autora: *Wojciech Sokołowski SJ (1586-1631) i jego filozofia*, Kraków 1994; *Poglądy Filozoficzne Antoniego Skorulskiego SJ (1715-1777)*, Kraków 1996; *Ks. Jan Sieg SJ. 1919-2001*, Kraków 2005; „*Tezy z całej filozofii*” z *Krakowskiego Kolegium Jezuitów (1894)*, oprac. R. Darowski, Kraków 2007; *Studia z historii filozofii. Księga Pamiątkowa z okazji 50-lecia pracy naukowej Ks. Prof. Pawła Siwka SJ*, red. R. Darowski, Kraków 1980..

³² F. Bargieł, *Stanisław Szadurski SJ (1726-1789). Przedstawiciel uwspółcześnionej filozofii scholastycznej*, Kraków 1978; tenże, *Tomasz Młodzianowski SJ (1622-1686) jako filozof z kręgu myśli suarezjańskiej*, Kraków 1982; tenże, *Wojciech Tylkowski i jego „Philosophia curiosa” z 1769 r.*, Kraków 1986; tenże, *Kazimierz Ostrowski SJ (1669-1732) i jego wkład w unowocześnienie filozofii scholastycznej*, Kraków 1990.

³³ Zob. przyp. 26.

³⁴ S. Obirek, *Wizja państwa w nauczaniu jezuitów polskich w latach 1564-1668*, Kraków 1995.

³⁵ S. Pyszka, *Nauczanie filozofii moralnej w uniwersytetach i gimnazjach akademickich w Polsce i na Litwie od XV do XVIII wieku w świetle podręczników wykładowych*, Kraków 2011.

nieporównywalnej z realiami współczesnymi, barbarzyńsko usuniętej ze szkolnego *curriculum*, co przełamuje w jakiejś mierze idea *The Great Books*, konstytuujących kulturę zachodnią, w której uczestniczą najlepsze uniwersytety amerykańskie³⁶.

Badania z zakresu historii kultury filozoficznej korespondują z ideałami historii kultury intelektualnej, choć winny zachować swoistość filozoficzną. Nade wszystko winny unikać całkiem realnego niebezpieczeństwa redukcjonizmu, przez pomijanie wątków, które nie konstytuują ideowych podstaw historii kultury, akcentującej wagę antropologii, nie zwracając uwagi na problematykę nie tylko z zakresu logiki, ale również np. metafizyki, tylko dlatego że nie ma bezpośrednich odniesień praktycznych³⁷. Na rolę tego typu badań zwracała m.in. uwagę Barbara Skarga, która wskazując na ich kulturotwórcze znaczenie w zakresie rozumienia dróg kształtowania się świadomości społecznej, akcentowała raczej znaczenie wątków dotyczących poszczególnych nurtów, niż dokonań poszczególnych myślicieli. Wynika to ze specyfiki kultury filozoficznej w Polsce, niekoniecznie epatującej oryginalnością, przez to niechętnie podejmowanej przez historyków filozofii („trud niewdzięczny”), kierujących się raczej ku dającym więcej satysfakcji („radości”) wielkim dokonaniom europejskim³⁸.

Genetyczne czy komparatystyczne ujęcie polskiej kultury filozoficznej pozwala wskazać miejsce poszczególnych dokonań w tradycji europejskiej, ich poziom, a także choćby tylko relatywną oryginalność, na co zwraca uwagę tzw. historia recepcji³⁹. Jak jednak z trudem przebija się problematyka „filozofii szkolnej” pokazuje zasłużona seria wydawnicza, obejmująca już niemal 10 tomów, stanowiąca pokłosie cyklicznych

³⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/Great_books

³⁷ Zob. S. Janeczek, *Między filozoficzną historią filozofii a historią kultury. Z rozważań nad metodą historii filozofii w Polsce*, „Roczniki Filozoficzne” 60(2007), nr 1, s. 89-108; tenże, *Koncepcja historii filozofii w kontekście relacji: światopogląd a filozofia*, w: *Światopoglądowe odniesienia filozofii polskiej*, red. S. Janeczek, R. Charzyński, M. Maciołek, Lublin 2011, s. 23-35.

³⁸ B. Skarga, *Dyskusja o historii polskiej filozofii*, „Studia Filozoficzne” 1969, nr 2(57), s. 129.

³⁹ W sprawie statusu metodologicznego „historii recepcji” zob. J. Garewicz, *Kilka uwag o badaniu recepcji filozofii*, w: *Wybrane zagadnienia z historii filozofii polskiej na tle filozoficznej umysłowości europejskiej*, red. J. Legowicz, Wrocław 1979, 103-107 (Materiały Ogólnopolskiego Zjazdu Filozoficznego Lublin, 20-23 VI 1977); K. Głombiowski, *O problemach historii recepcji dzieła naukowego*, „Roczniki Biblioteczne” 8(1964)1/2, 3-17. Por. A. Kamp, *Philosophiehistorie als Rezeptionsgeschichte*, Amsterdam 2001.

konferencji poświęconych filozofii XVII wieku oraz jej antycypacjom i kontynuacjom⁴⁰.

Roman Darowski jest profesorem Akademii Ignatianum, wieloletnim dziekanem Wydziału Filozoficznego. Choć w swych dokonaniach najwyżej ceni monografię z zakresu filozofii systematycznej⁴¹, uważając się raczej za filozofa niż historyka filozofii⁴², to jednak w polskim środowisku filozoficznym najwyżej jest ceniony jako historyk filozofii, wypowiadający się kompetentnie na temat filozofii polskiej, głównie jezuickiej. Z tego zakresu uzyskał bowiem habilitację. W te osiągnięcia historyczne wpisują się także zainteresowania regionalistyką⁴³. Swą postawę metodologiczną najpełniej wyraził R. Darowski w referacie wygłoszonym na zebraniu naukowym 26 września 1996 r. w Zakładzie Historii Nauk Społecznych Polskiej Akademii Nauk⁴⁴. Problematykę

⁴⁰ Zob. przyp. 15. W tomie *Oblicza filozofii XVII wieku* rozdział zatytułowany „Filozofia szkolna” zawiera artykuły S. Janeczka, S. Ziemiańskiego, K. Gryżeni, R. Darowskiego i B. Lisiaka.

⁴¹ R. Darowski, *Filozofia człowieka. Zarys problematyki – Antologia tekstów*, Kraków 1995, 2008⁴. Por. tenże, *La théorie marxiste de la vérité*, Romae 1973; *Człowiek i świat. Szkice filozoficzne*, red. R. Darowski, Kraków 1972; *Człowiek. Istnienie i działanie*, red. R. Darowski, Kraków 1974.

⁴² *Z biegiem dni, z biegiem lat ... Rozmowa Stanisławy Sochy i Zygmunta Szota z Romanem Darowskim*, w: *Philosophia vitam alere. Prace dedykowane Księdzu Profesorowi Romanowi Darowskiemu SJ z okazji 70-lecia urodzin*, red. S. Ziemiański, Kraków 2005, s. 78. R. Darowskiemu ofiarowano sygnalizowany tom, który zawiera, obok przywołanego wywiadu, nie tylko drobiazgowo sporządzoną biografię i bibliografię podmiotową i przedmiotową oraz wybrane recenzje dotyczące wszystkich działów podejmowanej przez niego badań (antropologia – S. Kowalczyk, S. Ziemiański; historia filozofii w Polsce – W. Tyburski, F. Bargieł; regionalistyka – J. Chumiński, J. Tazbir; działalność jako dziekana – A. Zwiercan-Witkowska). Część z tych wzmiankowanych pozycji opublikowano także w językach kongresowych. Tamże, s. 13-112. Dane bio- i bibliograficzne można znaleźć także w tomiku stanowiącym samoistny element księgi pamiątkowej wydanej przez Wydział Filozoficzny obecnej Akademii Ignatianum ku czci R. Darowskiego, P. Lenartowicza i S. Ziemiańskiego, zasłużonych profesorów z okazji ich 70-tych urodzin: *Philosophia rationis magistra vitae*, red. J. Bremer, R. Janusz, Kraków 2005, s. 19-51.

⁴³ R. Darowski jest autorem monografii dotyczącej ziemi rodzinnej: *Szczepanowice nad Dunajcem. Dzieje wsi, parafii katolickiej i gminy kalwińskiej*, Kraków 1993, 2004². Por. *Szczepanowice nad Dunajcem*, red. R. Darowski, Kraków 2005.

⁴⁴ R. Darowski, *Z doświadczeń historyka filozofii jezuitów w dawnej Polsce*, „Rocznik Wydziału Filozoficznego TJ w Krakowie”, 1997-1998, Kraków 1998, s. 215-223; przedruk w: *Studia z filozofii jezuitów w XVII i XVIII wieku*, Kraków 1998, s. 347-355. Por. tenże, *Moja życiowa przygoda z filozofią jezuitów w Polsce*, „Rocznik Wydziału Filozoficznego TJ w Krakowie”, 1995-1996, s. 125-130.

dziejów polskich jezuitów traktuje jako ważny, choć skromny program badawczy, łączący, obok dokonań stricte analitycznych, przede wszystkim podejście dokumentacyjne z syntetyzującym. To przecież bogata spuścizna, skoro do kasaty zakonu (przez 200 lat) wydano ponad 100 książek, wówczas przecież rzadkich⁴⁵, nie mówiąc o ogromie rękopisów (ponad 1000), bowiem w tym okresie uczyło filozofii 200 profesorów. Efektem 30-letniej mozolnej pracy, której nie przeszkodziły absorbujące prace organizacyjne, jest ponad 100 rozpraw, w tym wymienione wyżej książki i broszury. R. Darowski, czerpiąc z bogatej tradycji międzynarodowego zakonu, wyjątkowo dba, by swój dorobek udostępnić w językach kongresowych, i to nawet w formie samoistnego druku wspomnianych *Studies in the Philosophy of the Jesuits in Poland in the 16th to 18th Centuries*, zbierającego rozproszone pozycje. W pewnej mierze współpracuje też z uczonymi tej miary co Ch.H. Lohr, którego pomnikowe repetytorium *Latin Aristotle Commentaries* uzupełnił o 140 pozycji polskich jezuitów⁴⁶.

Recenzowany tom stanowi zwieńczenie długoletnich badań nad twórczością filozoficzną jezuitów w dawnej Rzeczypospolitej od wieku XVI do czasów współczesnych. Dotyczy on wieku XIX, obejmując, wg do bólu lapidarnego „Wprowadzenia” (s. 13-15):

1) Próbę syntezy filozofii jezuitów tego wieku. 2) Słownik autorów i wykładawców, zawierający biografie, bibliografie podmiotowe i przedmiotowe pisarzy oraz omówienie i ocenę ich poglądów, a także podstawowe informacje o wykładawcach, których dorobek nie był do tej pory znany. 3) Antologię tekstów wybitniejszych filozofów omawianych w tym opracowaniu... Pod koniec książki znajduje się dział: „Publikacje jezuitów zagranicznych w języku polskim”. Jest to więc przedstawienie kompletne, skoro „słownik autorów zawiera biografie wykładających filozofię, jeśli czynili to dłużej, nawet jeśli nie pozostawili spuścizny lub nie jest nam ona znana. Nie zawiera jednak nazwisk osób, które wykładały filozofię sporadycznie i nie zostawiły prac drukowanych lub rękopiśmiennych z zakresu filozofii.

⁴⁵ W wieku XVII na Uniwersytecie Krakowskim podręcznik filozofii wydał tylko S.S. Makowski: *Cursus philosophicus iuxta veram Aristotelis, philosophorum principis doctrina in alma universitate cracoviensi luci publicae porrectus*, t. 1-3, Cracoviae 1679-1681.

⁴⁶ Komentarze średniowieczne dokumentował Ch. Lohr w „Traditio” w latach 1968-1974, a renesansowe w „Studies in the Renaissance” w roku 1974, natomiast w „Renaissance Quarterly” w latach 1975-1982. Zob. R. Darowski, *Renaissance Latin Aristotle Commentaries Written by Jesuits in Poland. A Supplement to Lohr's Aristotle Commentaries*, „Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie”, 40(1993), z. 1-2, s. 169-180.

Najobszerniejszym elementem recenzowanego tomu jest „Słownik autorów i wykładawców”, zawarty na blisko 250 stronach (s. 93-341) tego obejmującego 390 stron opracowania, zwłaszcza że uzupełnieniem tego działu jest wykaz „publikacji jezuitów zagranicznych wydanych w języku polskim”, stanowiący w istocie słownik autorów tych tekstów (s. 343-348). Słownik ten nie jest dokonaniem w pełni oryginalnym, jak bowiem rzetelnie nadmienia Autor:

Przy opracowywaniu biogramów często korzystałem z ustaleń prof. Ludwika Grzebień SJ, opublikowanych w *Encyklopedii wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995* (Kraków 2004) oraz w *Słowniku polskich teologów katolickich* (t. 1-4, Warszawa 1981-1983). W niektórych przypadkach nieco je modyfikuję, często je uzupełniam, a niekiedy uściślam lub koryguję. Natomiast przy kompletowaniu bibliografii bardzo użyteczna mi była opracowana przez niego *Podstawowa bibliografia do dziejów Towarzystwa Jezusowego w Polsce* (Kraków 2009, t. 1-2).

Jest to więc dzieło o charakterze przeglądowym, słownikowym, encyklopedycznym, co nie znaczy, że jego przygotowanie nie wymagało badań, a tylko wykorzystano literaturę przedmiotu, jak się zwykło powszechnie sądzić, z ignorancji lekceważąc ten rodzaj pomnikowej przecież twórczości. Podejście to tłumaczy efekty:

Objętość haseł osobowych jest nierównomierna. Wpływ na to miała nie tylko wartość merytoryczna twórczości omawianych tu filozofów, ale niekiedy także dostępność spuścizny danego autora i stan zaawansowania prac o nim. Obszerniejszy tekst hasła niekoniecznie więc jest dowodem większej wagi danego autora. Jeśli na temat któregoś autora istnieją obszerniejsze opracowania, odsyłam do nich zainteresowanych, a sam poświęcam mu mniej miejsca.

Recenzent winien zapytać w końcu o wartość rezultatów badawczych prezentowanego tomu. Jak wskazywano wyżej, jest to dokonanie, które trudno przecenić jako zwieńczenie zarysowanego całościowo ciągu wydawniczego. Znaczenie to wynika nade wszystko z wagi podjętej w tym cyklu tematyki. Sądzę także, że jest wyrazem właściwego podejścia metodologicznego, efektywnego w wymiarze nie tylko historiografii filozofii, ale i ważnego w szerszym aspekcie kulturowym. W tym kontekście niezwykle cenne jest zobiektywizowane przedstawienie dokonań nie wybranych, ale wszystkich, ważnych, a przecież tak licznych profesorów i autorów jezuickich działających w wieku XIX. Dotyczy to ich biogramów i skrupulatnego wykazu spuścizny, niejednokrotnie

ze wskazaniem miejsca przechowywania tych trudno dostępnych pism, i zestawu opracowań. Ogromnie cenna jest też antologia starannie dobranych tekstów, w brzmieniu oryginalnym i tłumaczeniu, najważniejszych autorów jezuickich tego okresu, która może stanowić, jak bezcenne tomy z serii *700 lat myśli filozoficznej w Polsce*, dobrą podstawę lektur ćwiczeniowych czy seminaryjnych w zakresie dydaktyki historii filozofii w Polsce. Nie można nie docenić w końcu obszernego (s. 17-82) przeglądu osiągnięć „filozofii jezuickiej na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej w XIX wieku”, który ma być „próbą syntezy”.

Jak każde dzieło ludzkie, ma swe ograniczenia, wynikające choćby z aspektywności ujęcia, stanowiącego wymóg konsekwentnej postawy badawczej i pisarskiej. Pisał we wstępie R. Darowski: „Można zatem obecnie uznać, że filozofia jezuitów w Polsce od XVI do XX wieku została już – najogólniej biorąc – opracowana. Nie znaczy to oczywiście, że wszystko zostało wykonane w pełni i zadowalająco. Do zrobienia w tej dziedzinie zostało jeszcze sporo i dlatego zamierzam w jakiejś mierze zajmować się nią nadal. Mimo to uważam, że zasadnicza, główna praca została już wykonana”. Naturalnie zbyt doświadczonym jest badaczem, by nie dodać:

Mam świadomość, że niejedno w tej książce należałoby dopracować, uzupełnić i ulepszyć. Ale wiem też, że to „dopracowywanie” w moim przypadku nie powinno trwać zbyt długo, bo ukończywszy 78 lat, powinienem się liczyć z tym, że mogę nie zdążyć, a wtedy książka pewnie by się w ogóle nie ukazała. A poza tym trzeba także innym zostawić pole do popisu⁴⁷.

Należy ufać przede wszystkim, że R. Darowski opublikuje jeszcze w oryginale i przekładzie *Ratio studiorum* z 1832 r., obecnie prezentowane wybiórczo (s. 20, 81-82), porównując ją szczegółowo, co do litery, ducha, a także kontekstu historycznofilozoficznego i historycznokulturowego z pierwotnym *Ratio studiorum* z roku 1599, którą już omówił m.in. w tomie poświęconym filozofii wieku XVI⁴⁸. Cenne byłoby także uwzględnienie jego późniejszych modyfikacji, również np. w wieku

⁴⁷ Z jeszcze większą pokorą, nie znaną technikom współczesnego PR, stwierdzał R. Darowski, w rocznicowym wywiadzie: „Naturalnie, muszę skromnie stwierdzić, że powyższe cele udawało mi się realizować w różnym zakresie, tylko w większym lub mniejszym stopniu. Sam chyba najlepiej znam niedostatki moich prac. Niewątpliwie niejedno mogłoby być wykonane lepiej, a może nawet powinno być wykonane lepiej, ale z różnych względów tak się nie stało. Mam tego pełną świadomość”, *Z biegiem dni, z biegiem lat...*, s. 83.

⁴⁸ R. Darowski, *Filozofia w szkołach jezuickich w Polsce w XVI wieku*, s. 45-95.

XVIII, a więc wykraczających poza bezcenny cykl dokumentacyjny *Monumenta paedagogica Societatis Iesu*⁴⁹. Równie cenne było opublikowanie *Ordinatio studiorum Provinciae Galicianae S.I.* z roku 1911, stanowiące cenne uzupełnienie dokumentacyjne wspomnianych wyżej „*Tez z całej filozofii*” z *Krakowskiego Kolegium Jezuitów (1894)*, choćby w formie reprodukcji, jak to uczynił Darowski w recenzowanym tomie z *Propositiones ex universa philosophia* z roku 1910 (s. 26-45). Ważne byłoby też wydanie trudno dostępnego *Zbioru nauk w Akademii Połockiej Towarzystwa Jezusowego* z roku 1818, którego fragmenty przytacza w recenzowanym tomie (s. 47-53), pamiętając że wątki filozoficzne wykraczają niejednokrotnie poza materiał dotyczący wprost programu filozofii i to nie tylko w zakresie ufilozoficznionej jeszcze wówczas fizyki czy matematyki stosowanej.

W tym kontekście nie można nie przypomnieć także znaczenia zapowiedzi sformułowanej w przywoływanym referacie w roku 1996, w którym Darowski zgłaszał potrzebę wydania syntezy *Filozofia jezuitów w Polsce od XVI do XX wieku* oraz *La philosophie des jésuites en Pologne du XVIe au XXe siècle*. Wątku tego nie podjął w wywiadzie opublikowanym w roku 2005, ale w tomie bio- i bibliograficznym wydanym w 70-tą rocznicę urodzin R. Darowskiego, P. Lenartowicza i S. Ziemiańskiego *Philosophia rationis magistra vitae*⁵⁰, pomieszczono zapowiedź publikacji nie tylko recenzowanego obecnie tomu, ale także monografii *The Philosophy of the Jesuits in Poland – La philosophie des jésuites en Pologne du XVIe au XXe siècle. Essai de synthèse – Dictionnaire des autres*⁵¹.

Wychodząc poza postulaty wydawnicze, można by przypomnieć uwagę Darowskiego sformułowaną w recenzji monografii F. Bargiełły dotyczącej twórczości Stanisława Szadurskiego. Sygnalizował wówczas brak w podsumowaniu kwestii, która „najbardziej chyba interesuje współczesnego czytelnika, tj. [wskazania – SJ] różnic zachodzących między poglądami Szadurskiego a scholastyczną tradycją filozoficzną”.

⁴⁹ T. 1-7, wyd. L. Lukács, Romae 1965-1992 (t. 1. 1540-1556; t. 2-3. 1557-1572; t. 4. 1573-1580; t. 5. *Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu (1580, 1591, 1599)*; t. 6. *Collectanea de ratione studiorum Societatis Iesu 1582-1587*; t. 7. *Collectanea de ratione studiorum Societatis Iesu 1588-1616*).

⁵⁰ T. 1, red. J. Bremer, R. Janusz, Kraków 2005, s. 50.

⁵¹ Załącznikiem takiego podejścia jest choćby *Synteza filozofii jezuitów w Polsce od XVI do XVIII wieku. Próba syntezy*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 41(1996), s. 47-73; przedruk w: *Studia z filozofii jezuitów w XVII i XVIII wieku* s. 315-346; toż jako: *La philosophie des jésuites en Pologne du XVIe au XVIIIe siècle. Essai de synthèse*, „Forum Philosophicum” 2(1997), s. 211-242; przedruk w: *Studies in the Philosophy of the Jesuits in Poland in the 16th to 18th century*, s. 235-266.

która „nie została syntetycznie wyeksponowana”⁵². Konsekwentnie, w perspektywie postulatów badawczych dotyczących historii kultury filozoficznej, nietrafna będzie uwaga Darowskiego w odniesieniu do tej monografii Bargieła, iż „niektóre partie pracy są chyba zbyt szczegółowe. Rola, jaką odegrał Szadurski w dziejach myśli filozoficznej, nie wymaga chyba aż tak daleko posuniętej precyzji”⁵³. To prawda, Szadurski nie był oryginalnym myślicielem, był typowym eklektykiem, pewnie też wpływ jego rękopisu nie wykraczał poza prowadzoną przez niego dydaktykę, ale jeśliby przedstawić ten wykład jako przejaw pewnego typu myślenia z uwzględnieniem kontekstu nie tylko filozofii scholastycznej, ale oświeceniowych podręczników europejskich, wówczas także prezentacja owych szczegółów byłaby ogromnie instruktywna.

Uwagę tę można odnieść do twórczości Darowskiego, która stanowi cenny, ale tylko punkt wyjścia przyszłych monograficznych analiz poszczególnych myślicieli, ukazanych na tle współczesnej im literatury przedmiotu. Stanowią ją cenione podówczas, a dzisiaj niejednokrotnie zapomniane podręczniki licznych *minores*, znakomicie doceniane w najnowszych całościowych ujęciach historii filozofii jak nowa edycja Friedricha Überwega⁵⁴. Uwzględnienie tych podręczników jest niezbędne do prezentacji standardów filozofii upowszechnianej w szkolnictwie, a więc równocześnie typowej dla poszczególnych okresów w dziejach filozofii. W tym kontekście czytelnik prezentowanej monografii Darowskiego chciałby się np. dowiedzieć, jaką wartość ma obszerny podręcznik filozofii Giuseppe Angioliniego, używany w Akademii Połockiej, skoro oddawał się on także innym zajęciom, bowiem uczył tam nie tylko filozofii, ale i teologii, i prawa kanonicznego; był w tym mieście prefektem szkół i kapelanem w gimnazjum; opiekował się rannymi żołnierzami podczas wyprawy Napoleona na Moskwę (s. 93-115). Gdy nie ukaże się kontekstu powstania i funkcjonowania ówczesnych podręczników, wówczas przedrukowane ich fragmenty będą albo brzmiały banalnie, albo będą nieczytelne nawet dla historyków filozofii, którzy nie zajmują się filozofią tego okresu,

⁵² R. Darowski, *Studia z filozofii jezuitów w XVII i XVIII wieku*, s. 286. Por. S. Janek, (rec.) Franciszek Bargieł SJ, *Stanisław Szadurski SJ (1726-1789). Przedstawiciel współczesnej filozofii scholastycznej* (Kraków 1978), „Roczniki Filozoficzne” 29(1981), z. 1, s. 239-243.

⁵³ R. Darowski, *Studia z filozofii jezuitów w Polsce XVII i XVIII wieku*, s. 286.

⁵⁴ Np. *Die Philosophie des 17. Jahrhunderts*, red. J.-P. Schobinger, t. 1. *Allgemeine Themen, Iberische Halbinsel, Italien*, Basel 1998; t. 2. *Frankreich und Niederlande*, Basel 1993; t. 3. *England*, Basel 1988; *Die Philosophie des 18. Jahrhunderts*, t. 1: *Großbritannien und Nordamerika, Niederlande*, red. H. Holzhey i in., Basel 2004; t. 2: *Frankreich*, red. J. Rohbeck i in., Basel 2008; t. *Italien*, red. J. Rohbeck i in., Basel 2011.

a nawet dla tych, którzy nie badali podręczników wieku XVIII i XIX. Stwierdzenia Darowskiego, że ujęcie to „nie odbiega ... od poziomu filozofii katolickiej uprawianej na przełomie XVIII i XIX wieku w Italii, będącej pod wpływem dawnego jezuickiego *Collegium Romanum*” czy że są w nim „widoczne pewne wątki suarezjańskie” mówi niewiele. Przywoływane zaś eklektyczne podręczniki jezuitów Jana Ivancicsa, Antona Zallingera czy Sigismunda Storchenau są typowe dla 2. połowy wieku XVIII i były np. w zakresie logiki wykorzystywane jeszcze w szkołach KEN⁵⁵, ale jednak różnią się od prac z początku wieku XIX, pozostających także pod wpływem myśli Kanta czy szkockiej filozofii zdrowego rozsądku. Nie można jednak zapominać, że dokonania Kanta wykorzystywano wówczas w sposób daleki od dzisiejszych standardów, np. ceniono nade wszystko jego antropologię (psychologia z epistemologią), interpretowaną w duchu brytyjskiego empiryzmu, aż po filozofię zdrowego rozsądku, oraz etykę, odpowiednio do standardów moralistycznie nastawionego oświecenia niemieckiego.

Choć więc trudno przecenić wartość cyklu wydawniczego zwieńczonego recenzowaną monografią poświęconej filozofii jezuickiej XIX wieku, przybliżającą istotny element kultury filozoficznej tego okresu na ziemiach Rzeczypospolitej, to jednak nie mogę nie przywołać opinii Lecha Szczuckiego, mimo że sformułowanej w roku 1989, który widział w dokonaniach w zakresie historiografii szkolnictwa jezuickiego „wstępną jedynie eksplorację, która nie wychodzi przy tym zwykle poza stadium opisowo-sprawozdawcze”, co nakazuje dużą „powściągliwość przy formułowaniu ocen czy wniosków o charakterze ogólnym”⁵⁶. Tym bardziej Profesorowi Romanowi Darowskiemu i historykom z Akademii Ignatianum należy życzyć, by mieli dostatecznie dużo odwagi i uporu, aby poprowadzić dalej rozpoczęte chlubne dzieło.

⁵⁵ Por. S. Janeczek, *Jeszcze raz o dydaktyce logiki w oświacie Komisji Edukacji Narodowej. Ujęcie É.B. de Condillaca a przepisy i praktyka szkolna*. W: *W kierunku filozofii klasycznej. Inspiracje i kontynuacje. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Edwardowi Nieznańskiemu*. Red. J. Krokos, K. Świętorzecka, R. Tomanek. Wydawnictwo UKSW. Warszawa 2008 s. 471-483; tenże, *Dydaktyka logiki w szkołach KEN a koncepcja logiki w „Wielkiej Encyklopedii Francuskiej”*. „Rocznik Historii Filozofii Polskiej” 4/5(2012), s. 105-134.

⁵⁶ J. Domański, Z. Ogonowski, L. Szczucki, *Zarys dziejów filozofii w Polsce*, s. 270.